IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
**Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026**

# ABU NASR FOROBIYNING "FOZIL ODAMLAR SHAHRI" ASARIDAGI TARBIYA G‘OYALARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

**Xolliyeva Shaxlo Abdullayevna**
Guliston Davlat Universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23269622

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada Sharq Uyg‘onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ilgari surilgan tarbiya g‘oyalari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda mutafakkirning baxt, fazilat, ta’lim va tarbiya, jamiyat rahbari shaxsiga qo‘yiladigan talablar haqidagi qarashlari olimlarning ilmiy ishlari asosida qiyosiy o‘rganiladi. Forobiy ilgari surgan ta’lim va tarbiya uzviyligi, shaxsning ma’naviy kamoloti va jamiyat farovonligi o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi g‘oyalarning zamonaviy ta’lim tizimidagi nazariy va amaliy ahamiyati asoslab beriladi.
**Kalit so‘zlar:** Forobiy, fozil shahar, tarbiya, ta’lim, fazilat, baxt, ma’naviy kamolot, komil inson, zamonaviy ta’lim, axloqiy tarbiya.

**Аннотация.** В данной статье проводится научный анализ идей воспитания, выдвинутых великим мыслителем эпохи Восточного Ренессанса Абу Насром аль-Фараби в трактате «О взглядах жителей добродетельного города». В исследовании на основе научных трудов учёных проводится сравнительное изучение взглядов мыслителя на счастье, добродетель, обучение и воспитание, а также на требования, предъявляемые к личности правителя общества. Обосновывается теоретическое и практическое значение для современной системы образования идей аль-Фараби о неразрывности обучения и воспитания, о взаимосвязи духовного совершенствования личности и благополучия общества.
**Ключевые слова:** аль-Фараби, добродетельный город, воспитание, образование, добродетель, счастье, духовное совершенствование, совершенный человек, современное образование, нравственное воспитание.

**Abstract.** This article provides a scholarly analysis of the educational ideas put forward by Abu Nasr al-Farabi, the great thinker of the Eastern Renaissance, in his treatise "The Virtuous City". Drawing on the works of scholars, the study offers a comparative examination of the thinker's views on happiness, virtue, education and upbringing, as well as on the qualities required of the leader of society. The article substantiates the theoretical and practical significance for the modern education system of al-Farabi's ideas on the inseparability of education and upbringing and on the interrelation between the spiritual perfection of the individual and the well-being of society.
**Keywords:** al-Farabi, virtuous city, upbringing, education, virtue, happiness, spiritual perfection, perfect human, modern education, moral education.

## KIRISH

Insoniyat tafakkuri tarixida jamiyat taraqqiyotini inson tarbiyasi bilan bevosita bog‘lab talqin etgan mutafakkirlar orasida Abu Nasr Forobiy alohida o‘rin egallaydi. Sharqda "Muallimi soniy", ya’ni Aristoteldan keyingi ikkinchi muallim sifatida e’tirof etilgan bu allomaning merosi falsafa, mantiq, musiqa, siyosat va axloq sohalarini qamrab oladi. Uning eng mashhur asarlaridan biri bo‘lgan "Fozil odamlar shahri" risolasi ideal jamiyat qurilishi, unda yashovchi insonlarning ma’naviy qiyofasi hamda bu qiyofani shakllantiruvchi ta’lim va tarbiya masalalariga bag‘ishlangan [1]. Asarda mutafakkir insonning oliy maqsadi baxtga erishish ekanligini, bu maqsadga esa faqat bilim va fazilat orqali yetish mumkinligini ta’kidlaydi. Bugungi kunda globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi va ma’naviy qadriyatlarga nisbatan turli tahdidlarning kuchayishi sharoitida ta’lim tizimining faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, shaxsning axloqiy va ma’naviy kamolotiga xizmat qilishi dolzarb vazifaga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunida ham ta’limning tarbiyaviy xususiyati va insonparvarlik tamoyillari asosiy qoidalar sifatida mustahkamlangan [9]. Shu nuqtai nazardan, Forobiy merosidagi tarbiya g‘oyalarini qayta o‘rganish va ularni zamonaviy pedagogik amaliyot bilan uyg‘unlashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi "Fozil odamlar shahri" asaridagi tarbiyaviy qarashlarni tizimli tahlil qilish va ularning bugungi ta’lim tizimidagi o‘rnini asoslab berishdan iborat.

## METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot nazariy xususiyatga ega bo‘lib, unda tarixiy, qiyosiy, germenevtik va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Tarixiy usul Forobiy qarashlarini uning davri ijtimoiy va ma’naviy muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini berdi. Germenevtik yondashuv asar matnini sharhlash va undagi asosiy tushunchalar mazmunini ochib berishga xizmat qildi, qiyosiy usul esa turli maktablarga mansub tadqiqotchilarning talqinlarini solishtirish uchun qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida asarning o‘zbek tilidagi nashri olindi [1]. Forobiy merosini o‘rganishda o‘zbek olimlari orasida M. Xayrullayevning xizmatlari alohida ahamiyatga ega. Olim o‘z tadqiqotlarida Forobiyni Sharq Uyg‘onish davrining markaziy siymolaridan biri sifatida talqin qilib, uning ijtimoiy axloqiy qarashlarida insonni kamolotga yetkazish g‘oyasi yetakchi o‘rin tutishini ko‘rsatib bergan [2; 8].

Rus tilidagi ilmiy adabiyotlar orasida A.X. Qosimjonovning monografiyasi muhim o‘rin tutadi, unda Forobiy falsafasining tarkibiy qismi sifatida ta’lim va tarbiya nazariyasi ko‘rib chiqilgan va mutafakkirning antik falsafa merosini ijodiy qayta ishlagani asoslangan [3]. Forobiyning ijtimoiy axloqiy risolalari rus tilidagi tarjimada nashr etilgani mutafakkir qarashlarini keng ilmiy jamoatchilik tomonidan o‘rganilishiga zamin yaratdi [7]. Xorijiy tadqiqotlar orasida R. Valtserning asarning arabcha matni, inglizcha tarjimasi va keng sharhlarini o‘z ichiga olgan nashri fundamental manba hisoblanadi; muallif Forobiy tarbiya qarashlarining Platon "Davlat" asari bilan uzviy aloqasini, shu bilan birga ularning mustaqil xususiyatini ta’kidlaydi [4]. M. Mahdi Forobiyni islom siyosiy falsafasining asoschisi sifatida baholab, uning qarashlarida ta’lim siyosiy jamoani shakllantirishning asosiy vositasi ekanini ko‘rsatadi [5].

M. Faxri esa Forobiy ijodini islom neoplatonizmi kontekstida o‘rganib, uning ta’limotida bilish va axloqiy kamolot bir butun jarayon sifatida talqin qilinishini qayd etadi [6]. Zamonaviy

ta’lim falsafasini tahlil qilishda YuNESKOning "Ta’lim: yashirin xazina" nomli ma’ruzasi asos sifatida olindi, unda ta’limning bilishga, bajarishga, birga yashashga va shaxs bo‘lib yashashga o‘rgatish kabi to‘rt ustuni belgilangan [10]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Forobiy merosi falsafiy va siyosiy jihatdan chuqur o‘rganilgan bo‘lsa ham, uning tarbiya g‘oyalarini zamonaviy ta’lim konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilish masalasi hali yetarlicha yoritilmagan.

**NATIJALAR VA MUHOKAMA**

Tahlil natijalari "Fozil odamlar shahri" asarida tarbiya masalasi alohida mavzu sifatida emas, balki butun asarning mazmunini belgilovchi markaziy g‘oya sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Forobiy fikricha, inson tabiatan boshqalar bilan hamkorlikka muhtoj mavjudot bo‘lib, u o‘z kamolotiga yolg‘iz holda erisha olmaydi, shu sababli jamiyat birlashmasi zarurdir [1]. Fozil shahar aynan uning a’zolari baxtga erishish uchun o‘zaro yordam beradigan jamoa sifatida ta’riflanadi. Bu fikr tarbiyaning ijtimoiy tabiatini ochib beradi: shaxs jamiyatda tarbiyalanadi va o‘z navbatida jamiyatning ma’naviy darajasini belgilaydi. Mutafakkir ta’lim va tarbiyani bir-biridan farqlab, ta’limni nazariy fazilatlarni hosil qilish, tarbiyani esa axloqiy fazilatlar va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni sifatida izohlaydi [7].

Biroq u bu ikki jarayonni ajralmas birlikda ko‘radi, chunki axloqsiz bilim jamiyatga foyda keltirmaydi, bilimsiz axloq esa barqaror bo‘lmaydi. Bu qarash bugungi kunda keng muhokama qilinayotgan bilim va tarbiya integratsiyasi g‘oyasiga to‘liq hamohangdir. Forobiyning muhim g‘oyalaridan biri tarbiya usullarini tarbiyalanuvchining tabiati va qobiliyatiga qarab tanlash zaruriyatidir. Mutafakkir insonlarning tug‘ma qobiliyatlari turlicha ekanini, shu sababli ularga ta’sir ko‘rsatish yo‘llari ham farqlanishi lozimligini ta’kidlaydi: ixtiyoriy ravishda ilmga intiluvchilarga ishontirish va rag‘batlantirish orqali, intizomga bo‘ysunmaydiganlarga esa majburlash orqali ta’sir ko‘rsatish lozim [3]. Bu fikr zamonaviy pedagogikadagi tabaqalashtirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarining ilk nazariy asoslaridan biri sifatida baholanishi mumkin. Shaxsiy tahlilimizga ko‘ra, Forobiyning bu yondashuvi o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmuni va metodlarini moslashtirishga qaratilgan bugungi inklyuziv va moslashuvchan ta’lim modellariga nazariy asos bo‘la oladi. Asarda fozil shahar rahbariga qo‘yiladigan o‘n ikki fazilat alohida o‘rin tutadi.

Mutafakkir rahbarning sog‘lom tanli, o‘tkir zehnli, kuchli xotirali, notiq, bilimga chanqoq, adolatli, mol dunyoga hirs qo‘ymaydigan va qat'iyatli bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi [1; 4]. M. Mahdining talqiniga ko‘ra, bu fazilatlar majmui shunchaki siyosiy talab emas, balki yuksak darajadagi ta’lim va tarbiya natijasida shakllanadigan komil inson modelidir [5]. Bizningcha, ushbu g‘oya zamonaviy ta’lim tizimida yetakchilik sifatlarini shakllantirish, pedagog shaxsiga qo‘yiladigan kasbiy va axloqiy talablarni belgilashda muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki Forobiy uchun rahbar birinchi navbatda muallim, ya’ni jamiyatni baxt sari yo‘naltiruvchi tarbiyachidir. Shu jihatdan qaraganda, o‘qituvchi faqat bilim yetkazuvchi emas, balki o‘z shaxsiy namunasi bilan tarbiyalovchi shaxs bo‘lishi kerak degan xulosa kelib chiqadi. Forobiy qarashlarida baxt tushunchasi tarbiyaning oliy maqsadi sifatida talqin qilinadi. M. Faxrining ta’kidlashicha, mutafakkir uchun baxt moddiy farovonlik emas, balki aqliy va axloqiy kamolot natijasida erishiladigan ruhiy holatdir [6]. Bu qarashni YuNESKO ma’ruzasida ilgari surilgan "shaxs bo‘lib yashashga o‘rgatish" tamoyili bilan qiyoslash mumkin [10].

Har ikkala yondashuvda ham ta’limning oxirgi maqsadi shaxsning har tomonlama rivojlanishi va jamiyat hayotida ongli ishtirok etishi deb belgilanadi. Forobiy johil, fosiq va adashgan shaharlarni tavsiflar ekan, ularning asosiy illati ma’rifatsizlik va noto‘g‘ri tarbiya ekanini ko‘rsatadi [2]. Bu fikr bugungi kunda axborot savodxonligi, tanqidiy tafakkur va ma’naviy immunitetni shakllantirish masalalariga bevosita daxldordir. Shaxsiy tahlilimiz shuni ko‘rsatadiki, Forobiy tasvirlagan noto‘g‘ri shaharlar zamonaviy jamiyatdagi iste’molchilik madaniyati, ma’naviy bo‘shliq va soxta qadriyatlar xavfiga o‘xshash holatlarni aks ettiradi, shu bois mutafakkirning tarbiyaviy merosi profilaktik ahamiyatga ham ega.

Forobiy qarashlarini tahlil qilish jarayonida mutafakkirning bilimni turli darajadagi insonlarga yetkazish usullari haqidagi fikrlari ham alohida e’tiborga loyiq ekani aniqlandi. Mutafakkir haqiqatni bevosita aqliy dalillar orqali anglay oladigan kishilar bilan bir qatorda, uni faqat timsollar, o‘xshatishlar va obrazlar vositasida idrok eta oladigan kishilar ham mavjudligini ta’kidlaydi. Shu sababli u ta’limda mavhum tushunchalarni tasavvur qilish oson bo‘lgan obrazlar orqali ifodalashni maqbul yo‘l deb hisoblaydi. Bu yondashuv bugungi pedagogikada keng qo‘llanilayotgan ko‘rgazmalilik tamoyili, vizual va ramziy vositalardan foydalanish, murakkab bilimlarni o‘quvchi yoshi va tafakkur darajasiga mos ravishda soddalashtirib berish g‘oyalari bilan mazmunan uyg‘undir. Shuningdek, mutafakkirning mantiq ilmini barcha bilimlarning quroli sifatida e’tirof etishi bugungi ta’limda mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zaruriyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, o‘quvchini tayyor bilimlarni yodlashdan ko‘ra mustaqil fikrlash, dalillarni baholash va to‘g‘ri xulosa chiqarishga o‘rgatish vazifasini oldinga suradi.

## XULOSA

O‘tkazilgan nazariy tahlil Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ilgari surilgan tarbiya g‘oyalari yaxlit va izchil tizimni tashkil etishini ko‘rsatdi. Mutafakkir ta’lim va tarbiyani shaxs kamoloti hamda jamiyat farovonligining asosiy omili sifatida talqin qilgan, ularning uzviy birligini asoslab bergan. Uning tarbiyalanuvchining tabiiy qobiliyatlarini hisobga olish, rahbar va muallim shaxsiga yuksak axloqiy talablar qo‘yish, baxtni tarbiyaning oliy maqsadi sifatida belgilash haqidagi g‘oyalari zamonaviy shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tabaqalashtirilgan o‘qitish va ma’naviy tarbiya konsepsiyalari bilan mazmunan hamohangdir. Forobiy merosini zamonaviy ta’lim tizimiga tatbiq etish o‘quv dasturlarida axloqiy tarbiya mazmunini boyitish, pedagog kadrlarning kasbiy etikasini mustahkamlash va yoshlarda tanqidiy tafakkur hamda ma’naviy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mutafakkir g‘oyalarini tarixiy kontekstidan ajratmagan holda, ularni bugungi ijtimoiy sharoitlarga ijodiy moslashtirish talab etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda Forobiy tarbiya qarashlarini boshqa Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi bilan qiyosiy o‘rganish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993. 224 b.
2. Хайруллаев М.М. Абу Наср аль-Фараби. Москва: Наука, 1982. 176 с.
3. Касымжанов А.Х. Абу Наср аль-Фараби. Москва: Мысль, 1982. 198 с.

4. Walzer R. Al-Farabi on the Perfect State: Abu Nasr al-Farabi's Mabadi' Ara' Ahl al-Madina al-Fadila. Oxford: Clarendon Press, 1985. 571 p.
5. Mahdi M. Alfarabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy. Chicago: University of Chicago Press, 2001. 262 p.
6. Fakhry M. Al-Farabi, Founder of Islamic Neoplatonism: His Life, Works and Influence. Oxford: Oneworld Publications, 2002. 176 p.
7. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 403 с.
8. Xayrullayev M.M. Uyg‘onish davri va Sharq mutafakkirlari. Toshkent: O‘zbekiston, 1971. 308 b.
9. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 23.09.2020 yil, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/5013007
10. Delors J. et al. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. Paris: UNESCO Publishing, 1996. 266 p.